

ВИТРЕБУВАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ДОКУМЕНТІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DEMAND AND RECEIPT OF DOCUMENTS BY THE PROSECUTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Сігарьов Є.С., аспірант науково-організаційного центру
Національна академія Служби безпеки України

Статтю присвячено висвітленню окремих проблемних питань одержання документів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. Визначено, що сторона обвинувачення докази, зокрема докази-документи, збирає в результаті активних процесуальних дій, під час проведення слідчих (розшукових) і негласних (слідчих) розшукових дій, або ж вони можуть отримуватися поза межами такої активності, наприклад у результаті їх витребування чи добровільного подання учасниками кримінального провадження й іншими особами.

Розглянуто такі процесуальні засоби одержання документів у кримінальному провадженні, як їх витребування на підставі запиту (постанови), отримання в результаті добровільного подання або в межах виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів. У результаті дослідження процесуальних можливостей сторони обвинувачення щодо витребування й отримання документів у кримінальному провадженні виокремлено деякі проблемні питання в цій і суміжних сферах і запропоновано шляхи їх розв'язання.

У підсумку з'ясовано, що витребування й отримання документів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні відбувається у формі добровільного їх подання учасниками провадження та іншими особами, витребування на підставі відповідного запиту, постанови тощо, а також отримання в межах виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів.

Обґрунтовано пропозицію, що добровільно подані документи мають оформлятися шляхом складання протоколу про їх отримання відповідно до вимог ст. 104, з посиланням на ч. 2 ст. 93 та ст. 100 КПК України. Зауважено, що в разі отримання документів від учасників кримінального провадження, які наділені правом їх подавати (потерпілий, підозрюваний тощо), у відповідному протоколі необхідне посилання на статтю КПК України, де про таке право зазначається.

Запропоновано доповнити ст. 159 «Загальні положення тимчасового доступу до речей і документів» КПК України частиною третьою, де врегулювати питання повернення володільцю речей і документів стороною кримінального провадження, що отримала до них тимчасовий доступ, не пізніше одного місяця з дня отримання в тому ж стані та вигляді, в якому вони були отримані. У разі навмисного чи з інших причин пошкодження, зміни стану, знищення речей і документів, до яких отримано тимчасовий доступ, пропонується встановити відповідальність для винних осіб, як за пошкодження чужого майна.

Ключові слова: сторона обвинувачення, документи, витребування та отримання, тимчасовий доступ до речей і документів, кримінальне провадження.

The article is devoted to the coverage of certain problematic issues of obtaining documents by the prosecution in criminal proceedings. It is determined that the prosecution evidence, in particular evidence-documents, is collected as a result of active procedural actions during investigative (search) and secret (investigative) search actions or may be obtained outside such activity, for example, as a result of their demand or voluntary provision participant in criminal proceedings and other persons.

Such procedural means receipt of documents in criminal proceedings as their demand on the basis of a request (resolutions), receipt as a result of voluntary granting or within the limits of execution of the decision of the investigating judge on temporary access to things and documents are considered. As a result of research of the procedural possibilities of the prosecution to request and obtain documents in criminal proceedings, certain issues in this and related areas were singled out and ways to resolve them were suggested.

As a result, it was found that the request and receipt of documents by the prosecution in criminal proceedings takes the form of their voluntary submission by participants and other persons, demand on the basis of a request, resolution, etc., as well as obtaining a decision on temporary access to things and documents.

The proposal that voluntarily submitted documents should be executed by drawing up a protocol on their receipt in accordance with the requirements of Art. 104, with reference to Part 2 of Art. 93 and Art. 100 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It is noted that in case of receiving documents from participants in criminal proceedings who have the right to submit them (victim, suspect, etc.), in the relevant protocol it is necessary to refer to the article of the CPC of Ukraine, which states such a right.

It is proposed to supplement Art. 159 "General provisions of temporary access to things and documents" of the CPC of Ukraine part three, which regulates the return of things and documents to the owner of the criminal proceedings, which received temporary access to them, not later than one month from receipt in the same condition and form, in to which they were obtained. In case of intentional or other reasons of damage, change of condition, destruction of things and documents to which temporary access is received, it is offered to establish responsibility for guilty persons, as for damage of another's property.

Key words: prosecution, documents, demand and receipt, temporary access to the things and documents, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Процес доказування передбачає збирання доказів тільки в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством України, яке, згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України, складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, згаданого Кодексу та інших законів України [1]. Відповідно до ст. 93 КПК України сторона обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, встановлених КПК України) здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи або обшуку особи), витребування й отримання від органів державної влади, місце-

вого самоврядування, підприємств, установ і організацій, посадових (службових) і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів і ревізій, актів перевірок, а також проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом.

Аналіз наведеного положення дає змогу дійти висновку щодо наявності різних, відмінних за своєю правовою природою, засобів одержання доказів, зокрема доказів-документів: збирання, витребування й отримання. Якщо термін «збирання» доказів вказує на активну процесуальну діяльність із боку уповноважених суб'єктів, то «витребування» й «отримання» свідчать про іншу, менш активну спрямованість процесуальних й інших дій, що актуалізує це питання й потребує його більш ґрунтовного дослідження в контексті витребування та отримання стороною обвинувачення доказів-документів у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження процесуальних можливостей сторони обвинувачення щодо витребування й отримання документів у кримінальному провадженні, виокремлення проблемних питань у цій і суміжних сферах і пошук шляхів їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальний порядок одержання доказів, зокрема доказів-документів, у кримінальному провадженні був предметом дослідження низки вчених, зокрема, Г.І. Алейнікова, В.В. Вапнярчука, І.В. Гори, І.М. Дороніна, О.В. Капліної, Т.Х. Кондратьєвої, В.А. Колесника, С.А. Крушинського, М.А. Погорельського, В.В. Рогольської, Д.Б. Сергєєвої, В.І. Сліпченка, О.С. Старенького, С.М. Стахівського, С.В. Толокольнікова, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших. Результати їхніх наукових пошуків у цій сфері позитивно сприйняті науковою спільнотою та впроваджені у правозастосовну діяльність. Проте окремі аспекти витребування та отримання стороною обвинувачення документів у кримінальному провадженні дотепер не досить досліджено.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі з кримінального процесу витребування й отримання розглядаються як два окремих способи одержання документів сторонами кримінального провадження чи судом [2, с. 223–229; 3, с. 1–24; 4, с. 117]. Різниця між ними полягає в тому, що витребування – це звернення сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про добровільну видачу документів, доказове значення яких відоме, натомість отримання полягає в прийнятті документів від фізичних та юридичних осіб, про існування і зміст яких наперед може не знати уповноважена особа, що здійснює збирання доказів.

До витребування документів сторона обвинувачення зазвичай вдається за обставин, коли: а) є підстава вважати, що в певного підприємства, установи, організації, посадової (службової) або фізичної особи є необхідна інформація або об'єкти (документи), які мають значення для провадження; б) обстановка, у якій зберігається документ, не має доказового значення або вона мала таке значення раніше, але початковий зв'язок об'єкта з обстановкою вже порушено перебігом події; в) немає побоювань, що в період між висуванням вимоги й доставкою документів останні можуть бути навмисно або з необережності видозмінені чи знищені [5, с. 25, 76].

Витребування стороною обвинувачення документів від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, посадових (службових) та фізичних осіб передбачає: висування письмової вимоги щодо надання документів; виконання вимог адресатами; прийняття документів і фіксацію цієї події в матеріалах кримінального провадження. Тобто така процесуальна дія полягає у висуванні вимоги до конкретної фізичної або юридичної особи надати певні документи, якій кореспондує обов'язок підприємства, установи, організації, їх посадових (службових) осіб і громадян надати ці документи.

Проте жодних гарантій виконання цього обов'язку і навіть строків реагування власника чи володільця документа на вимогу щодо надання відповідних документів у законодавстві не передбачено. Зважаючи на зазначене, таке витребування доцільно застосовувати у випадках, коли: відомо, у кого й де зберігаються документи; повністю немає загрози того, що вони будуть знищені або в них буде внесено зміни в період між висуванням вимоги та їх фактичним поданням; є відомості щодо можливого добровільного подання необхідних документів їхнім власником або володільцем. Витребування не застосовується до документів, які містять відомості, що становлять конфіденційну інформацію професійного характеру, службову інформацію або державну таємницю, оскільки кримінальним процесуальним законодавством передбачено гаран-

тії їх нерозголошення, а отримання таких документів, у визначених законом випадках, можливе лише в порядку тимчасового доступу до речей і документів (ст. 162, 163 КПК України).

Форма звернення сторони обвинувачення щодо витребування документів у КПК України не визначена. На практиці, як зазначає О.В. Капліна, така вимога оформлюється у вигляді обов'язкової до виконання постанови, яку виносить слідчий, прокурор (ч. 5 ст. 4 КПК України), а також звернення, доручення, клопотання чи запиту [2, с. 227]. У разі, коли слідчий, прокурор проводять витребування документів шляхом направлення до підприємства, установи або організації офіційного запиту з вимогою (проханням) надати відповідні документи для приєднання їх до матеріалів кримінального провадження його виконання досить часто ігнорується або виконується неналежним чином. Зважаючи на це, Н.А. Потомська, І.В. Грицюк та О.О. Мілевський О.О., поділяючи думку О.В. Капліної, вважають більш вдалим рішенням винесення вмотивованої постанови щодо витребування необхідних документів, адресованої конкретній посадовій (службовій) особі, а не підприємству, організації чи установі взагалі, де має бути зазначено про відповідальність за ненадання відповідного документа або повідомлення завідомо неправдивих відомостей щодо нього [6, с. 78].

На думку С.В. Толокольнікова, витребування документів являє собою спрощений порядок отримання доказів, який зазвичай не передбачає проведення будь-яких слідчих чи розшукових дій. Спрощеність цієї процесуальної дії пояснюється добровільністю виконання вимог щодо подання сторони обвинувачення доказів фізичними та юридичними особами [7, с. 123].

Отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, службових та фізичних осіб документів розглядається в науковій літературі як самостійний спосіб збирання доказів, яке має місце лише в тих випадках, коли таке подання здійснюється добровільно, за відсутності офіційної вимоги слідчого, прокурора [8, с. 252; 9, с. 280]. Право надавати докази є одним із елементів правового статусу учасників кримінального провадження, гарантією захисту їхніх прав і законних інтересів, а для громадян і посадових (службових) осіб, які не є учасниками провадження – одним із засобів реалізації громадянського або службового обов'язку. Водночас отримання таких документів стороною обвинувачення не вважається збиранням доказів, оскільки ініціатива щодо їх подання не належить суб'єкту доказування.

У контексті викладеного зазначимо, що в тлумачному словнику сучасної української мови терміни «отримувати» й «одержувати» розглядаються як синоніми й означають: «... приймати те, що надсилається, надається, вручається; доставати на руки заробіток, винагороду і таке інше; здобувати що-небудь певними зусиллями; приймати до виконання тощо, а одержувач – це той, хто що-небудь одержує від інших». Зі свого боку, термін «збирати» означає: «... складати що-небудь до купи; об'єднувати що-небудь, поступово приєднувати; складати одне до одного, частину до частини; брати з різних місць, виявляючи яким-небудь способом; зосереджувати увагу на певних фактах, ознаках тощо» [10, с. 441, 827].

О.М. Калужна розглядає добровільне з власної ініціативи подання посадовими (службовими) особами підприємств, установ і організацій або фізичними особами документів стороною обвинувачення як один із способів реалізації учасниками провадження права брати участь у доказуванні [11, с. 84].

Т.Х. Кондратьєва вважає, що факт подання доказів (документів) учасниками кримінального провадження стороною обвинувачення варто розглядати як клопотання про їх приєднання до матеріалів провадження. Інші особи,

які не є учасниками провадження, можуть подавати докази-документи для долучення до матеріалів провадження разом із відповідною заявою. На думку вченої, без розгляду такого клопотання або заяви й ухвалення щодо цього відповідного процесуального рішення отриманий документ не матиме доказового значення [12].

Заслуговує на увагу висловлена В.В. Рогальською і О.Ю. Михайловою пропозиція, яка поділяється автором статті, щодо оформлення добровільно поданих документів шляхом складання протоколу щодо їх отримання стороною обвинувачення відповідно до ст. 104 КПК України з посиланням на ч. 2 ст. 93 та ст. 100 КПК України. Якщо документи отримані від учасників кримінального провадження, наділених правом їх подання (потерпілий, підозрюваний, цивільний позивач, цивільний відповідач, їхні представники та законні представники, захисник), то необхідне посилання на відповідну статтю КПК України, де таке право регламентовано. Запропонований порядок оформлення отриманих документів, зазначають згадані вчені, є досить спрощеним і таким, що відповідає вимогам КПК України в частині допустимості отриманих у такий спосіб доказів-документів [13, с. 129].

С.А. Крушинський під поданням доказів пропонує розуміти добровільну передачу стороною обвинувачення (слідчому, прокурору) предметів і документів учасниками кримінального провадження та іншими особами з метою обстоювання власних чи представлених інтересів та/або встановлення істини у провадженні. Основу такого визначення становлять такі ознаки, як: 1) добровільний характер подання доказів, оскільки, на відміну від витребування документів, їх подання відбувається не за ініціативою сторони обвинувачення, а є волевиявленням учасників кримінального провадження й інших осіб, що мають їх у своєму розпорядженні; 2) право, а не обов'язок учасників провадження подавати докази (ст. 42, 44, 45, 56, 58, 60–63, 64-1 КПК України) [14, с. 48–49, 55].

Для слідчого, прокурора, на яких покладено обов'язок доказування, подання документів є факультативним способом їх одержання у кримінальному провадженні, що, відповідно, передбачає їхню активну участь у дослідженні, оцінці та фіксації отриманих доказів. Тобто праву осіб, зазначених у ст. 93 КПК України, кореспондує обов'язок сторони обвинувачення розв'язати питання щодо прийняття або неприйняття поданих доказів-документів і визначити їх належність до провадження.

Досліджуючи окреслені та суміжні проблемні питання, Г.М. Міньковський і А.Р. Ратінов звернули увагу на те, що учасниками процесу й іншими особами надаються переважно наявні, випадково виявлені або зібрані під час виконання службових чи громадських обов'язків документи, що містять фактичні дані про подію кримінального правопорушення, причетних до неї осіб, особу обвинуваченого або потерпілого [15, с. 378]. Такі документи, відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, мають бути визнані документами у їх процесуальному розумінні.

Ще одним способом отримання документів стороною обвинувачення є тимчасовий доступ до речей і документів. З огляду на зміст положень ч. 1 ст. 86, ч. 2 ст. 93 КПК України отримання документів стороною обвинувачення в процесі тимчасового доступу до речей і документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) може здійснюватися за таких умов: 1) особа, у володінні якої перебувають документи, не бажає добровільно передати їх стороні обвинувачення або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту

чи намагатиметься змінити їх або знищити; 2) документи, відповідно до ст. 162 КПК України, містять охоронювану законом таємницю, проте таке вилучення необхідне, оскільки вони самі по собі або в сукупності з іншими доказами мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні. В іншому разі сторона обвинувачення може витребувати й отримати документи за умови їх добровільного подання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України [16].

Отже, можливість витребування документів без застосування тимчасового доступу до них, пов'язана з їх добровільним поданням володільцем, а також відсутністю підстав вважати, що володільця намагатиметься змінити або знищити такі документи після отримання запиту. Отже, для звернення із клопотанням до слідчого судді про тимчасовий доступ до документів досить розумної підозри щодо можливості змінити або знищити документи особою, у володінні якої вони перебувають, або інформації, що документи містять відомості, які становлять охоронювану законом таємницю [13, с. 129].

Вимоги до ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ документів, строк дії якої не може перевищувати одного місяця з дня її постановлення, визначені в ч. 1 ст. 164 КПК України. Проте в КПК України залишається не унормованим питання повернення документів (речей) їхньому власнику або володільцю, зважаючи на що, така «тимчасовість» доступу до них фактично не має встановлених часових меж. Також не розв'язано питання щодо подальших дій у разі, коли буде встановлено факт підроблення, заміни справжніх на несправжні документи, до яких надано доступ, або вони будуть знищені чи частково пошкоджені під час проведення відповідного експертного дослідження, що потребує внесення відповідних змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства.

Висновки. Витребування й отримання документів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні відбувається у формі: 1) добровільного їх подання учасниками провадження та іншими особами; 2) витребування на підставі відповідного запиту, постанови тощо; 3) отримання в межах виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів.

Оформлення добровільно поданих документів доцільно здійснювати шляхом складання протоколу про їх отримання відповідно до вимог ст. 104, з посиланням на ч. 2 ст. 93 та ст. 100 КПК України. Якщо документи отримані від учасників кримінального провадження, які наділені правом їх подавати (потерпілий, підозрюваний тощо), необхідне посилання на відповідну статтю КПК України, де таке право унормовано.

Пропонується доповнити ст. 159 «Загальні положення тимчасового доступу до речей і документів» КПК України частиною 3 такого змісту: «3. Сторона кримінального провадження, що отримала тимчасовий доступ до речей і документів, має повернути їх особі, у володінні якої вони були, не пізніше терміну один місяць із дня отримання і в тому ж стані та вигляді, в якому вони були отримані. У разі потреби внесення змін до стану таких предметів у зв'язку з їх дослідженням це має бути зроблено лише за згодою та дозволом володільця речей і документів. Навмисне чи з інших причин пошкодження, зміна стану, знищення речей і документів, до яких отримано тимчасовий доступ, тягне встановлену законом відповідальність винних осіб як за пошкодження чужого майна».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
2. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 27 листопада 2013 р. Одеса: Юрид. літ, 2013. С. 223–229.

3. Ковальчук С.О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2. С. 1–24. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf> (дата звернення: 22.05.2021).
4. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування в досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 295 с.
5. Алейников Г.И. Теоретические и практические вопросы деятельности защитника по собиранию доказательств в стадии досудебного следствия по законодательству Украины и России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2004. 220 с.
6. Потомська Н.А., Грицюк І.В., Мілевський О.О. Збирання і дослідження документів при розслідуванні ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): монографія. Київ : Центр учб. літ., 2013. 160 с.
7. Толокольніков С.В. Вдосконалення процесуальної форми витребування предметів і документів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 1. С. 122–127.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012; у 2 т. Т. 1. 768 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.
11. Калужна О.М. Тактика збирання речей і документів як доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (40). С. 83–90.
12. Кондратьева Т.Х. Сущность, понятие и субъекты представления доказательств по уголовным делам. *Научный журнал КубГАУ*. 2007. № 32 (08). URL: <http://ej.kubagro.ru/2007/08/pdf/04.pdf> (дата звернення: 20.05.2021).
13. Рогальська В.В., Михайлова О.Ю. Отримання речей і документів стороною обвинувачення в кримінальному провадженні за законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. С. 128–131.
14. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України : монографія. Хмельницький : Хмельн. універ. упр. та права, 2017. 247 с.
15. Теория доказательств в советском уголовном процессе / авт. кол.; отв. ред. Н.В. Жогин. Москва: Юрид. лит., 1973. 736 с.
16. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування кримінального провадження : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v558740-13> (дата звернення: 21.05.2021).